

PRAVOSLAVNA DUHOVNOST I RAT

Pavle Rak

Pariz

UDK 281.9:355.01

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 26. 4. 1994.

U pravoslavlju je prisutna vrlo jaka težnja da se svaki teološki diskurs svede na duhovni te je stoga razložno da se i ovako zahtjevnoj temi odnosa pravoslavlja i rata priđe iz duhovnog diskursa koji predstavlja izraz jedinstvenog osobnog duhovnog iskustva. U kasnijoj svetootačkoj literaturi, koja je temelj pravoslavne duhovnosti, tema rata i nasilja nema jer su one potpuna suprotnost duhovnom putu. Ipak, već se na primjeru Origena, a posebno Laktancija vidi kuda vode kompromisi s političkom vlašću. Autor posebno navodi misli suvremenika arhimandrita Sofronija Saharova koji je imao eksplicitan odnos prema ratu: nikakav rat ne može postići ni jedan od ciljeva duhovnog života. Na kraju se rada navode primjeri neduhovnog (i antiduhovnog) pravoslavnog diskursa koji je evidentno u službi nacionalnih, političkih i drugih ovozemaljskih interesa.

Danas su, kao nikada u svojoj povijesti, pravoslavlje i njegovi predstavnici prisutni u sredstvima masovnih informacija. I o pravoslavlju se svašta piše i govori, i njegovi predstavnici svašta pišu i govore, brinući tuđe brige i miješajući razine razgovora. Često je u svemu tome teško vidjeti zajedničku nit ili pomiriti sva proturječja.

Kako bismo neke od nesporazuma i zamki izbjegli (mada sebe ne smatram nikakvim predstavnikom pravoslavlja, već govorim u svoje ime), ovo bih izlaganje o pravoslavnoj duhovnosti u odnosu prema ratu počeo razjašnjavanjem nekih pojmova.

Iz naslova izlaganja vidi se da su u njegovu središtu duhovnost i duhovni diskurs. To ne znači da neće biti riječi i o drugim pravoslavnim diskursima i nastupima, ali će to biti uglavnom zato da se među njima napravi razlika. Jer, niti svaki nastup spada u kategoriju diskursa, kako ga ovdje shvaćamo, niti je pak svaka religiozna retorika i gestikuliranje povezano s kakvom duhovnošću. Sve riječi, pa i riječi Bog, Duh Sveti, milosrđe, ljubav – mogu biti puki titraji zraka ili mrlje na papiru, a značenje im pridaje namjera koja je uz njih vezana te život koji ih nosi.

U filozofiji posljednjih nekoliko stoljeća, od Descartersa naovamo, riječ diskurs sadrži ideju jednog artikulanog skupa, jednog dužeg lanca iskaza koji slijede izvjesnu pravilnost i pokoravaju se izvjesnom sustavu zahtjeva. To je sastav iz koga se vidi određen način osjećanja stvari, vizija svijeta i način mišljenja koji se izražava u volji za znanjem, ili, neznanjem, volji koja zabranjuje i isključuje isto toliko koliko uključuje ili dopušta. (Primjerice, nacionalistički je diskurs obilježen voljom da se ne zna, da se isključi sve što bi po određenu naciju bilo nepovoljno, i ta se volja izražava čitavim nizom postupaka, od manje-više svjesnog zaboravljanja i "filtriranja" činjenica, do uvođenja aksioma i metoda interpretacije koje svim činjenicama daju uvijek isti prizvuk i boju. Ako kao aksiom prihvatimo da je cijeli svijet protiv našeg naroda, onda će činjenica osiromašenja našeg naroda biti dokaz da nas taj svijet hoće umoriti glađu, a činjenica da se uključujemo u svjetsku privredu, da nam je tržište sve bolje opskrbljeno inozemnom robom – dokaz je težnje da nas taj isti svijet uništava time što naše tradicionalne vrijednosti zamjenjuje potrošačkom psihologijom i amoralnošću).

Ovim skupom procedura kojima se iskazuje volja za znanjem – ili volja za neznanjem – određen je i označen skup objekata, metoda i subjekata saznanja. Riječ diskurs, dakle, ne označava slobodne varijacije mišljenja za koje je neki subjekt sposoban nego govor koji je najprije određen skupom formalnih zahtjeva.

Diskursi u kojima se koriste religiozne kategorije mogu biti razni. To je, među ostalima, nacionalistički diskurs, koji religiozne pojmove koristi kao ilustraciju ili potporu unaprijed formirane ideje o pravednosti ili izabranosti svoga naroda. Tu je i filozofski diskurs, čijim predmetom može biti ontološki, gnoseološki, etički ili antropološki govor o Bogu, Crkvi i vjeri. To je, zatim, i svaki teološki diskurs. I naposljetku glavni predmet našeg razmatranja – duhovni diskurs.

Da ne bismo nepotrebno dužili, recimo samo da se ti diskursi međusobno najprije razlikuju po tipu i načinu subjektivizacije. Subjekt filozofskog diskursa je njegov autor, pa čak i onda kada se neki filozof poziva na vanjski autoritet i vidu filozofske tradicije koju prihvaća i slijedi ostaje da je ta tradicija autorska, to jest na njenom izvoru se pojavljuje čovjek pojedinac – recimo Aristotel, Hegel ili Heidegger... U svojoj je osnovi, teološki diskurs bez takvog autora, odnosno njegov je subjekt tradicija, Objava. Duhovni diskurs, osim obveznih i univerzalnih činjenica i oblika mišljenja koje mu pruža Objava, uvijek dodaje i jedinstveno djelovanje Svetog Duha na nosioca duhovnog diskursa. Duhovni diskurs, dakle, nije bilo kakav govor o Bogu, nego izraz jedinstvenog osobnog duhovnog iskustva i njegova je neophodna pretpostavka da je čovjek koji govori zaista duhonosan, i da je iskustvo o kojem govori zaista imao. Zato knjiška i racionalistička teologija, ma kako duboka bila, može ne biti duhovni diskurs, nego samo njegov posredan odraz.¹

1

O cjelokupnoj ovoj problematici vidi knjigu Guy Lardreau: *Discours philosophique et discours spirituel*, Éditions du Seuil, 1985.

Sve do sada rečeno uglavnom bi se moglo odnositi na bilo koju vjersku tradiciju i tipove diskursa unutar nje. Kada je, pak, riječ posebno o pravoslavnoj tradiciji, barem kod njenih najizrazitijih predstavnika i u njenom najdosljednijem obliku, prisutna je jaka težnja da se svaki teološki diskurs svede na duhovni diskurs, to jest da se govor iza kojeg ne stoji osobno iskustvo Svetog Duha negira kao relevantan govor o Bogu. Iskustvo Svetog Duha ili Svetog Trojstva, tu bitne razlike nema jer su u svakom pojavljivanju bilo koje od hipostaza Svetog Trojstva prisutne i ostale dvije hipostaze.)

Referentni okvir svake pravoslavne teologije, osim Objave, odnosno sveto-pisamskih tekstova, čine i svetootački spisi: najprije djela otaca koja su kao autoritet prihvaćena na sedam Vaseljenskih sabora, a onda i djela koja su se u kasnijim vremenima pojavila kao autentičan izraz te tradicije i njeno Duhom inspirirano proširivanje i razjašnjenje, što je obično bivalo potvrđeno na jednom od mjesnih sabora, a uvijek u povodu neke značajnije teološke kontroverze, kao u slučaju spora između svetog Grigorija Palame i Varlaama oko učenja o božanskim energijama. Teologija se strogo shvaća kao govor o Bogu, a govoriti se može o onome što se zna. Kada govorimo o onome što sami nismo upoznali, govorimo o onome što ne znamo, pa u zabludu dovodimo i sami sebe i svoje slušaoce. O tome da je neposredno duhovno iskustvo osnova svake teologije govorili su najizrazitiji predstavnici pravoslavne tradicije (od kojih su mnogi zajednički i Katoličkoj crkvi jer su pisali prije crkvenog raskola):sveti Grigorije iz Nise, sveti Maksim Ispovjednik, sveti Simeon Novi Bogoslov, sveti Grigorije Palama, Nikola Kavasila, a u nešto novije vrijeme sveti Nikodim Agiorit, Pajsije Veličkovski, Teofan Zatvornik, pa optinski starci itd. Možda je najizrazitiji primjer Maksima Ispovjednika, čije djelo predstavlja prvu veliku sintezu svetootačkog iskustva šest vijekova kršćanstva. Za Maksima je cilj ne samo svake teologije nego i svakog kršćanskog života, bogopoznanje, a bogopoznanje nije moguće drukčije do kao mističko sjedinjenje s Bogom. U ovoj perspektivi mistika i teologija ne samo što nisu razjedinjeni ili suprotstavljeni, nego su stopljeni u jedno. Ako se teologijom naziva govor o višoj realnosti, mistični je doživljaj upravo doživljaj više realnosti, i zato bez njega nijedna teologija ne zna o čemu govori. U "Mistagogiji" i "Pismima Talasiju" sveti Maksim razvija učenje o trima vrstama saznanja i trima putovima poznanja – praktičnom, prirodnom i mističnom – gdje se sva ta tri toka slijevaju u ovaj posljednji, i u njemu nalaze svoj puni smisao i dovršenje. Ni praktično, tj. asketsko i moralno očišćenje sebe, ni prirodno poznanje, u što spada i Objava o uzrocima i principima stvari i pojava, samo po sebi nije dovoljno ako ih ne okruni "rođenje odozgo", "rođenje Duhom", koje je jednako sjedinjenju s Bogom. Duhovni diskurs je izraz iskustva stjecanja Duha.

Napominjem da sve ove izraze moramo shvatiti u kontekstu apofatičke teologije, odnosno imati na umu načelnu nemogućnost poznanja božanske suštine, pa i svakoga govora o njoj, no zato je ne samo moguće, nego se od čovjeka upravo to i traži, da se očišćenjem otvori za djelovanje božanskih energija, da se prožet njima preobrazi i postane i sam Bog, ne po suštini, nego po blagodati.

Cjelokupno bogoslovlje Simeona Novog Bogoslova posvećeno je ovom iskustvu sudjelovanja u blagodatnim božanskim energijama, viđenju Boga kao svjetlosti koja nas prožima. Ovaj svjetitelj ranog desetog vijeka u polemici s protivnicima toliko inzistira na iskustvenom karakteru svojih tvrdnji da onima koji nisu vidjeli božansku svjetlost preporučuje da šute, kao što bi slijepci trebali šutjeti kada se govori o bojama. Istodobno, jer je riječ o iskustvenom poznanju, danas bismo rekli "o empirijskoj znanosti", sveti Simeon i njegovi sljedbenici ne propuštaju dati metodološke upute kako se to znanje može steći. Kao i u modernoj znanosti, određeni su i objekt i metoda, pa se i tvrdnje mogu opovrgavati samo ako smo metodu zaista ispitali na djelu.

Ova su učenja u pravoslavnoj tradiciji formulirana u nekoliko književnih rodova, međusobno veoma isprepletenih, koji čine zajednički duhovni korpus: izreke otaca ili apoftegme; životi svetih; i duhovne pouke, savjeti u pismima ili omilije. To je literarna potka svake pravoslavne tradicije. Osnovne karakteristike ovih književnih rodova govore kolika je za njih važnost osobnog duhovnog iskustva. Njihov je cilj uvijek praktičan. Ako smo maloprije taj cilj nazvali "sjedinenje s Bogom", sada, imajući na umu namjenu te vrste literature, taj isti cilj možemo imenovati "spasenje duše" ili "očišćenje od grijeha" ili "vraćanje izgubljene bogolikosti čovjeka", što su sve nazivi raznih strana istog iskustva približavanja Bogu i na kraju mističnog sjedinjenja s njim. Osnovne kategorije duhovnog diskursa, primjerice grešnost ili pokajanje, uvijek su raspoređene po toj osi: grijeh je sve što nas udaljava od Boga, dok je pokajanje kretanje u suprotnom smjeru, k Bogu – grčki izraz metanoja upućuje na preobražavanje uma, na to da naš um postaje sve sličniji božanskom.

Sada smo se već sasvim približili našoj temi. Ako je osnovni pravac kretanja svakog duhovnog diskursa jednak pravcu duhovnog iskustva, tj. preobražavanje uma, tako da i njegov sadržaj i njegov način djelovanja postaju sve sličniji sadržaju i djelovanju božanskog uma, već se dosta jasno ocrtava i odnos svakog duhovnog diskursa prema nasilju i ratu.

Vjerojatno nema potrebe podsjećati na to kako je taj božanski um predstavljen u Evandjelju. U kasnijoj svetootačkoj literaturi, koja je temelj pravoslavne duhovnosti, središnja tema kada se govori o načinu postojanja Trojstvenog Boga, o smislu i cilju stvaranja svijeta, o tome što je cilj ljudskog, kršćanskog i monaškog života – uvijek je isto: ljubav. Trojstveni se Bog manifestira kao ljubav triju hipostaza, svijet je stvoren da bi se ta ljubav umnožila, a mjerilo sveg našeg djelovanja je ljubav koju u sebi uzgajamo prema cjelokupnoj božjoj tvorevini. (Sveti Maksim Ispovjednik: Poglavlja o ljubavi). Ova usmjerenost toliko je jasna, toliko neosporna i toliko sveprisutna da za teme rata i nasilja u klasičnoj duhovnoj literaturi ima malo mjesta. Kakav bi odnos prema njima trebao imati kršćanin – uglavnom se podrazumijeva, riječi nisu potrebne. Budući da je to izrazito praktična literatura, u njoj se dosta govori o strastima i načinima da ih se čovjek oslobodi, jer su strasti prepreka na putu stjecanja ljubavi. A strasti su mnoge i većina je neusporedivo suptilnija od grubog nasilja koje se pojavljuje u ratu, čak i obrambenom, da ne govorimo o osvajačkim i pljačkaškim ratovima. Ta najgrublja i najniža strast toliko je jasna da ni za koga tko je stupio na pravi

duhovni put i ne predstavlja prepreku. Kršćanin ne čini nasilje, ne sudjeluje u ratovima.

O ratu i nasilju, odnosno nenasilju, govori se tek kada se dođe do viših stupnjeva duhovnog života. Onda kada je riječ o ostvarivanju najviših i najtežih oblika ljubavi, to jest ne više samo ljubavi prema "cjelokupnoj božanskoj stvari", nego upravo ljubavi prema onom dijelu te stvari koji tu ljubav odbija i sve čini protiv nje, dakle tek onda kada je u pitanju ljubav prema neprijateljima i onima koji nam čine zlo – tek onda su sveti oci našli za potrebno malo više pažnje posvetiti i nasilju. Nasilju nad nama, a ne nasilju koje mi činimo. Upravo zato da bi na konkretnim primjerima pokazali kako se i ta prepreka može savladati. Takvi se primjeri najlakše mogu naći u literaturi poznatoj pod nazivom "Otečnika", gdje su skupljene crtice iz života i izreke otaca: skitskih, sinajskih, palestinskih, egipatskih... sve do atonskih otaca devetnaestog i dvadesetog stoljeća, o kojima se u posljednje vrijeme pojavilo nekoliko knjiga. Doduše, i tu se malo govori o ratu, a više o nasilju razbojnika i drugim vrstama zla ljudi nad monasima, i o tome kako se monasi bore protiv zla u drugome.

U zbirci primjera iz života egipatskih otaca (rusko izdanje: *Otečnik*, Ignjatija Brjančaninova, 1863.) nalazimo da je ava Danil, skitski prezbiter, tri puta padao u ropstvo barbara. Prvi put ga je otkupio neki pobožan čovjek, drugi put se ukazala povoljna prilika i on je pobjegao, a treći put su ga surovo mučili i dugo držali na najtežim poslovima. Jednom je uspio kamenom udariti barbara, svog gospodara, i pobjeći. Od udarca barbarin je umro. Danil je počeo žaliti zbog ubojstva koje je izvršio. Ispovjedio je svoje nedjelo aleksandrijskom episkopu Timoteju. Evo što mu je rekao arhiepiskop: "Nisi bio u pravu. Ako te je Bog već dva puta izbavio, trebao si se i dalje oslanjati na njegovu pomoć. Ipak, zločin nisi počinio jer taj barbar nije bio čovjek, već zvijer. Dosta ti je što se sam kaješ za svoje nedjelo." – Danil nije bio zadovoljan odgovorom, htio je kaznu za svoj postupak. Otišao je na ispovijed papi u Rim, gdje je dobio isti odgovor. Vratio se Danil u Aleksandriju nemiran. U sebi je govorio: Počinio sam ubojstvo i moram biti ubijen. Ušao je u retoriju i rekao da se posvađao, razljućen udario protivnika kamenom, od čega je ovaj umro. Tražio je da ga kazne, kako bi ga kazna u ovom vremenu izbavila od vječne kazne. Pošto ga je ispitao, upravitelj provincije ga je pustio rekavši kako bi bilo bolje da je ubio još nekog od barbarskih razbojnika. Ava je na kraju vidio da ga nitko neće kazniti, pa je odlučio pouzdati se u milosrđe Boga, koji će mu oprostiti jer se gorko i iskreno kaje. Također je odlučio svoj život posvetiti gubavcu, kojeg je od tada do kraja života služio u svojoj ćeliji.

Za svetog Makarija egipatskog govori se da je, kada je vidio da mu razbojnici pljačkaju imovinu, prišao ne govoreći da je on vlasnik, i ponudio pljačkašima da im pomogne u nošenju tovara.

U istom se "Otečniku" govori o čovjeku koji je imao kćer opsjednutu demonom. Nitko je nije mogao izliječiti. Jedan njegov poznanik, monah, predložio mu je da u kuću pozove nekog iz pustinje, ali da ne govori o uzroku poziva jer pravi monasi neće doći liječiti, bojeći se kasnije ljudske slave. Monah je pozvan pod izgovorom da će mu se u kući platiti košarice koje je prodavao. Tako je u kuću ušao učenik jednog poznatog starca, a djevojka ga je dočekala tako što ga je udarila po licu.

Monah je, po evandeoskoj zapovijedi, odmah ponudio i drugi obraz, na što je demon u užasu pobjegao, a djevojka ozdravila. Komentar prisutnih u kući: tako pada oholost đavola pred smirenjem Kristovih zapovijedi.

Nešto je bliže našoj temi o ratu i nasilju, ali zato manje duhovan u strogom smislu riječi, diskurs prvih apologeta. Oni su bili primorani uspostaviti jasan odnos prema vojnoj službi, nošenju oružja i državnoj sili uopće. Ali, osnovna je svrha njihovih spisa bila poboljšanje statusa kršćana u Carevini, takoreći tjelesni spas pojedinaca i zajednice, a ne spas duše. To im je ponekad davalo naglašeno diplomatski ton, iako se, naravno, ni duhovna strana njihovih spisa nikako ne može poricati. Želeći se prikazati kao dobri podanici, oni su često uvjerali vladare kojima su se obraćali da se kršćani mole Bogu za zdravlje vladara i proširenje njegove države (Atenagora u poslanici Marku Aureliju). Istodobno, napominjali su da bi to trebalo postizati mirnim sredstvima (što je ili naivno, ili čista demagogija), i da u svakom slučaju kršćani imaju obvezu prema svojoj vjeri, koja je na prvome mjestu, a to je nikako ne sudjelovati u nasilju. Takav je bio stav Justina Filozofa, dok je njegov učenik Tacijan išao dalje i tvrdio da ratove izazivaju mnogobožački idoli, pa prema tome kršćanima u njima ne može biti mjesto, čak ni kao moliocima za uspjeh "pravednog" rata. Kao i u svemu drugom, i u odnosu prema ratu Tertulijan je bio radikalan: Gospod je razoružao Petra i time svakog vojnika. Kršćanin više ne može nositi ništa od vojničke odjeće, kamoli samo oružje. S Kristom je nastupila era mira. Slično je gledište i dvaju najistaknutijih predstavnika aleksandrijske škole – Klimenta i Origena – mada je izraženo u nešto blažem tonu. Origen se, naime, poziva na paralelu između paganskih svećenika, koji su bili oslobođeni vojne službe, i kršćana, koji se svome Bogu mole da pobijedi pravda na zemlji i da se uklone sve prepreke koje stoje pred pravičnim vladarom. Origen čini kompromis: poganima je dopušteno da vojuju pravedne ratove, dok kršćanima ni u kakvim okolnostima nije dopušteno da ubiju.

Zanimljivo je čime su sve uvjetovani kompromisi takvog tipa i kako daleko mogu ići. Dotle da, kao Laktancije, zapadnemo u proturječja. Uporedimo njegove stavove iz dva različita vremena, prije i poslije Milanskog edikta 313. godine. U prvoj fazi on je tvrdio: Bog ne dopušta ratovanje ni onome tko je sušta pravičnost, niti je ikoga dopušteno osuditi na smrt – svako ubijanje je zabranjeno. Čovjek je prema Božjem zakonu presveta životinja. Oružje se ne smije uzeti u ruke ni zato da bi se bio koristan domovini, jer je korist jedne države neminovno na štetu druge. Sve što se ratom dobije ne vodi uvećanju vrline, nego njenom uništenju.

A nakon što je Konstantin kao znamenje svojih odreda uzeo kršćanski monogram, pa su se njegove pobjede time pretvorile u pobjede samih kršćana, Laktancije se ne suzdržava od izljeva radosti. Prolijevanje krvi više nije tako apsolutno svetogrđe kao što je bilo onda dok kršćani još nisu sudjelovali u političkom životu. Ova razlika između dva stava Laktancija ilustrira, među ostalim, i razliku između duhovnog i nekog drugog, u danom slučaju političkog diskursa. O tome ćemo nešto više reći u završnom dijelu izlaganja, posvećenom neduhovnim pravoslavnim diskursima.

Završimo ovaj letimičan pregled pravoslavnog duhovnog diskursa o temi rata djelom jednog od najizrazitijih njegovih predstavnika koji je pisao u naše vrijeme – arhimandrita Sofronija Saharova – preminulog 1993. godine. U svojoj duhovnoj autobiografiji "Vidjet' Boga kak' On jest", arhimandrit Sofronije govori o raznim stupnjevima pokajne molitve. Pokajanje se rađa kada čovjek uvidi koliko se udaljio od Boga. Ali, i to je već dar Božji, i daje se samo onome tko ga počinje tražiti. "Dobrota Boga prema meni izrazila se time što mi je darovao *blagodat pokajanja*. U početku tog strašnog, ali ipak blagoslovljenog perioda prevladavala je beznadežna tuga u molitvi, koja je nerijetko bila praćena osjećanjem plamena. Prirodu ovog plamena ja nisam znao, niti sam mu tražio objašnjenje, pošto mi je um sav bio usmjeren njemu, mome Bogu. Ovaj je plamen u meni nešto spaljivao; i to nije bilo bez boli. ... Kada mi se otkrila duhovna suština mog unutrašnjeg djelovanja, to jest ponovljenog Adamovog pada, užasnuo sam se i moja se molitva počela odlikovati gnušanjem prema meni. U toj molitvi um se nije usmjeravao na mene samog; nisam analizirao svoja stanja; prebivao sam u velikom trepetu, smatrajući sebe nedostojnim oprostaja... U toj molitvi je za mene postojao samo Bog; u cijelom smo svemiru bili samo On i ja, bijedna nakaza... Prva riječ evanđeoske propovijedi: **POKAJTE SE, JER SE PRIBLIŽILO CARSTVO NEBESKO** – poziva nas na radikalnu promjenu cjelokupnog našeg života. Ta se promjena može ostvariti samo kroz stapanje naše plamene želje s djelovanjem nebeskog Plamena koji smekšava naše srce, i već mekano, ono se prekiva udarcima moćnog čekića ... Da je ovo preobraženje našeg bića moguće bez plača može misliti samo netko tko nije osjetio kakvu ubojstvenu vlast ima nad nama grijeh... U početku sam plakao zbog samog sebe, u užasu zbog svog pada. Kasnije za ljude koji ne znaju Boga, jer me je obuzelo snažno sažaljenje za njihove patnje. A kad sam već bio na Svetoj gori, osobito u pustinji, za vrijeme drugog svjetskog rata, gorko sam plakao za svijet u cjelini." Ovaj isti put molitve, opisan ovdje terminima pokajanja i plača, starac Sofronije kasnije opisuje terminima ljubavi. Što je veće pokajanje, veća je i sveobuhvatnija ljubav. Plamenom plaču za svijet u cjelini odgovara i ljubav prema cjelokupnoj tvorevini, osobito najviši i najteži stupanj ljubavi – prema neprijateljima.

"Mi se skandaliziramo, postajemo malodušni kada nam se otkrije nadsvjetski karakter Evanđelja. Mi bismo nekako htjeli suziti njegove istinske dimenzije, približiti ih našoj nemoći... ali On nikako ne pristaje na umanjenje svojih zapovijesti. Tek u krajnjoj napregnutosti pokajanja mi počinjemo uvidati: ovo otkrivenje je definitivno, jer je sve savršeno... Blaženi starac Siluan (naš suvremenik, ovovjekovni svetogorski svetitelj) govorio je: Tko ne voli neprijatelje svoje, taj još nije upoznao Boga onako kako ga treba znati. Kada nam Duh Sveti saopćava ljubav Kristovu – ljubite neprijatelje vaše – tada se duša naslađuje istinom ove ljubavi... i neposredno svim bićem znamo da je ta ljubav vječna istina. Tada čovjek zna da je prešao iz smrti u život."

Već bi i ovo bilo dovoljno da shvatimo kakav je odnos starca Sofronija prema ratu. Ali, dopustimo si da u navođenju njegovih stavova budemo opširniji. Iz dva razloga. Prvog, jer je riječ o suvremenom duhovniku i piscu koji, ipak, savršeno izražava i težnje najtradicionalnije pravoslavne duhovnosti, primjerice Maksima

Ispovjednika ili Simeona Novog Bogoslova. Zatim, jer se starac Sofronije problemom odnosa prema ratu bavi i sasvim eksplicitno, što je, vidjeli smo, u duhovnom diskursu rijetka pojava. Evo još nekoliko misli iz knjige "O molitvi":

"Zapovijest – NE PROTIVI SE ZLU – maksimalno je učinkovita forma borbe protiv zla. Kada se nasilju suprotstavljaju istim sredstvima kojima se koristi i onaj tko čini nepravdu, tada dinamika svjetskog zla samo raste. A ubojstvo nevinih često na nevidljiv način premješta moralne snage čovječanstva na stranu onog dobra za koje je nevini stradao. Sasvim je drukčije kada s obje strane nastupa težnja za dominacijom. Pobjeda fizičkom snagom ne traje vječno. Bog, ova čista i sveta svjetlost, odstupa od prestupnika; ovi posljednji otpadaju od jedinstvenog izvora života i umiru: "Ne osvećujte se, ljubljeni, sami, već to prepustite srdžbi Božjoj... Ne dopusti da te svlada zlo, već zlo svladaj dobrom!" (Rim 12, 19.21)

Ljudi, nosioci samo relativne istine, u fanatičnoj borbi za pobjedu svojih ideja, ruše cjelovitost bića i u krajnjoj konzekvenci sve guraju u pogibelj. U svojoj zaslijepljenosti oni apsolutiziraju pozitivan aspekt vlastite političke doktrine i spremni su ukloniti sve koji bi htjeli vidjeti život svemira sagrađen na boljim principima,. U suvremenom svijetu riječi Krista postaju sasvim aktualne: ..."Čuti ćete za ratove i glasine o ratu. Gledajte da vas to ne prestraši; jer tako mora biti"...

Svijet je zguren u sporovima: među državama, među rasama i klasama, vjerovanjima i ideologijama. Pri suvremenim sredstvima masovnog uništavanja svi žive u očekivanju najgoreg. I evo nas kako stojimo pred spletom nerazrješivih paradoksa. S jedne strane, ne možemo ostati ravnodušni, jer i mi pripadamo ljudskoj porodici, sa sudbinom koja je u mnogočemu zajednička. Sa druge su strane riječi Kristove: KAD TO POČNE DA SE ZBIVA, USPRAVITE SE I PODIGNITE GLAVE, JER SE BLIŽI VAŠE IZBAVLJENJE... Ne ostavljajmo silno oružje koje nam je dao Gospod, molitvu. Gospode Isuse Kriste, Sine Boga Živoga, pomiluj nas i svijet tvoj. I dok to praktično bude moguće – ne ostavljajmo liturgijsku euharistijsku žrtvu...

Tjeskobno nam je na zemlji, ožalošćeni smo košmarnim neprekidnim nasiljima, ubojstvima, prizorima mržnje, i žudimo da što prije odemo Ocu, prizivajući ime Jedinorodnog njegovog Sina... "

Krišćani su na ovoj zemlji vječiti putnici, samo su u prolazu, na putu za Carstvo Nebesko. Sva carstva koja na ovoj zemlji osvoje samo su im na smetnji, predstavljaju pretešku prtljagu. A kada jasno sagledamo što se oko nas u posljednje vrijeme događa, razumljiva je želja starca Sofronija, koju s njim dijele najduhovniji predstavnici pravoslavlja, mnogi svetogorski monasi: da odavde što prije i što brže odemo Ocu. Tamo gdje nikakvih ratova više neće biti.

Iako je tema ovog izlaganja odnos pravoslavne duhovnosti prema ratu, za koji smo utvrdili da je dosta jednoznačan, jer se nikakvim ratom ne može postići nijedan od ciljeva duhovnog života, ne možemo zaobići pitanje: pa otkud onda da pravoslavci uopće sudjeluju u bilo kakvim ratovima, da te ratove Pravoslavna crkva ne osuđuje, nego ih, naprotiv, ponekad i potiče? Kako smo već

nagovijestili, odgovor bi se mogao tražiti u razlikovanju nekoliko tipova diskursa. Pravoslavlje ne čine samo njegovi duhovnici, premda su oni srž njegove srži. Niti se duhovnici i dušebrižnici jedino brinu o spasavanju ljudskih duša, pomažući im da ne skrenu na putovanju u Carstvo Nebesko. Pravoslavlje čine i čitavi narodi sa svojim institucijama i interesima, državama i politikama, saveznicima, sukobima i neprijateljima. U sklopu svega toga, mnoge se brige brinu, ne samo brige o spasenju duše. Čak i pravoslavni pastiri ponekad potpuno pomiješaju probleme i prioritete, pa pomisle da njihovo stado ne čine duše, nego ovce kojima je potreban što veći pašnjak, zemaljski teritorij s travom i kamenjem i svime što uz to ide. A uz to ide borba za teritorij, za "životni prostor". I pravoslavni pastiri ponekad misle da je njihova najvažnija briga – briga za fizički opstanak naroda. Zato često ljudi koji su po krštenju pravoslavci, pa čak i visoki predstavnici Crkve, govore o stvarima koje s pravoslavnom duhovnošću imaju malo veze, iako se obilato pritom koriste teološkom terminologijom i citiraju biblijske i bogoslužbene tekstove. Nije to, međutim, samo odlika pravoslavlja, ali o drugima će, nadam se, govoriti netko drugi.

Bez želje da se prema njima ponesemo olako, nimalo ne umanjujući njihovu težinu i pogibeljnost, ograničit ćemo se ovdje na samo nekoliko primjera neduhovnog, pa čak i antiduhovnog pravoslavnog diskursa (jer i takav postoji), kako se ne bi pomislilo da se u dosadašnjem izlaganju branilo sve što se na pravoslavlje poziva. Napominjemo čak da su ponekad nosioci tog neduhovnog diskursa dubokopoštovani, zaslužni i veliki svetitelji, koji time nisu ništa manje sveti; ali također valja razumjeti da su svetima postali zbog nečeg drugog, a ne zbog stavova koje ćemo ovdje spomenuti.

Evo nekoliko nasumce uzetih primjera.

Sveti je Sava na Žičkom saboru poseban napor uložio u pokajanje i preobraćenje "bogomrskih heretika" koji su tada živjeli u Srbiji. Mnogi su ga poslušali i primili pravoslavlje, za što su objeručke i s ljubavlju bili prihvaćeni. Ali kod Teodozija, u njegovom "Žitiju svetog Save", nalazimo i ove redove: "A sve koji se, ne povinujući se, utvrđivahu u bogomrskim herezama, proklešli i s velikim beščasćem iz cijele svoje zemlje izgonjahu, rasudivši da nije dostojno da budu kupine zajedno s vinovom lozom."

Ovo brkanje čistote vjere s etničkim čišćenjem u još čistijem obliku nalazimo kod pjesnika i episkopa Njegoša, koji ne sumnjajući nimalo u opravdanost toga što piše kaže kako je iguman cetinjskog manastira bio ushićen jer je na Božić počelo dugo očekivano istrebljenje poturica iz Crne Gore.

Bliska takvom stavu je i maksima moskovskog svetitelja Filareta iz 19. st., koju današnji peterburški mitropolit citira pozivajući ruski narod u borbu protiv Jeljcina: "Voli svoje neprijatelje, ali udri po neprijateljima države, a gnušaj se neprijatelja Božjih!" Da mitropolit Filaret nije uvijek i samo mislio o poznanju Boga, niti o mističnom sjedinjenju s njim, svjedoči već i naslov knjižice iz koje uzimam pojedine misli: "Učenje o državi mitropolita moskovskog Filareta". Evo što piše Vladika: "Krist je stvarao Crkvu, a ne državu. Zato država ne može uvijek slijediti visokim primjerima i pravilima kršćanstva... Tako i u pitanju tjelesnih kazni

država stoji po strani od kršćanstva..." – a zatim se objašnjava praktična korist od batinanja: manji su troškovi za zidanje i održavanje zatvora.

"Ako osobnu sigurnost osigurava građanski zakon, to mir društva i neprikosnovenost samog zakona čuva sila. Srce slabe države drhti od svakog pokreta blizu njenih granica, i laki vjetar razgovora njoj već izgleda kao užasna snaga." I tako dalje, i tako dalje. Čak i kada su ove misli sasvim točne, očigledno je da one s duhovnim razlozima nemaju nikakve veze. Njima cilj nije duhovni rast, nego zaštita države ili pojedinaca i njihove imovine! Ako nam cilj nije da budemo slični Kristu, nego da uhvatimo lopova..." što on, naravno, neće dopustiti dobrovoljno, onda trebamo upotrijebiti nasilje. Ne može se svako nasilje bezuvjetno osuditi.

Nas je dovela ovamo, okupila nas je nesreća. Da nije ovog rata, vjerojatno se danas i ovdje ne bi održavao nikakav znanstveni skup, ponajmanje skup pod ovim naslovom. Stoga je, barem po mom osjećaju, svaki govornik koji se ograničava na analizu drevnih tekstova, ili znanstvenu terminologiju i metodologiju koja osigurava prividnu neutralnost, a u stvari bezosjećajnost i ravnodušnost – duboko promašen, ako ne i nemoguć. Mi se moramo odrediti prema ovoj našoj općoj nesreći.

Da bi ovo određivanje bilo koliko-toliko na visini onoga što vjera traži od mene, moram poći od osnovnog principa svakog evanđeoskog procjenjivanja i suđenja: "Izvadi najprije brvno iz oka tvojega, pa ćeš vidjeti i moći vidjeti trun iz oka tvoga brata." U danom slučaju to među ostalim znači da moram biti mnogo stroži, neumoljiv prema sebi i svojoj Crkvi i njenim vjernim ili neposlušnim sljedbenicima, prema svojim i njihovim promašajima, nebulozama i zločinima. Ta obveza, konkretno, znači i da moram uporno (iako beznadežno), upozoravati i protestirati svaki put kada predstavnici moje Crkve zanemare duhovni, a posluže se političkim ili nekim drugim institucionalnim diskursom u službi nacionalnih interesa. I onda kada izgleda da posežem neopravdano visoko, da kritiziram starije, više i kompetentnije od sebe. Rat je razorio mnogo toga, pa i smisao poštovanja te vrste etiketacije. Ne postoje više ni znanstveni skrupuli ni vanjsko blagočešće – riječ je o tome da se spasi što se spasiti može, a spasavaju se ljudske duše.

BIBLIOGRAFIJA

Guy Lardreau: *Discours philosophique et discours spirituel*, Éditions du Seuil, Paris, 1985.

Vladimir Losky: *Theologie mystique d'église d'orient*, Paris, 1944.

Maxime le Confesseur: *Questiones ad Thalasios*, Paris, 1992.

Syméon le Nouveau Théologien: *Catéchèses* (u tri sveska); *Chapitres théologiques, gnostiques et pratiques*, Sources chrétienne, Paris.

Ignjatij Brjančaninov: *Otečnik*, Moskva, 1863.

Arhimandrit Sofronij (Saharov): *Vidjet Boga kak On jest*, Monastery of St. John the Baptist, Essex, 1985.

Arhimandrit Sofronij: *O molitve*, YMCA-PRESS, Paris, 1991.

Teodosije: *Žitije svetog Save*, SKZ Beograd, 1984.

Gosudarstvenoje učenije Filareta, mitropolita moskovskago, Sankt Peterburg, 1993.

ORTHODOX SPIRITUALITY AND WAR

Pavle Rak

Paris

In Orthodox creed there is a very strong aspiration to reduce every theological discourse to a spiritual one, so it is reasonable to approach such a demanding topic about the relationship between the Orthodox religion and war with the spiritual discourse which represents an expression of an unique, personal, spiritual experience. In latest "Holy Father" literature, which is the basis of the orthodox spirituality, there is no topic on war and violence because they represent the complete contrast to the spiritual way. However, we can see where the compromises with the political power can lead us if we go back to the example of Origen and especially Lactantius. The author stresses the ideas of a contemporary arcimandrit Sophronius Saharov, who had an explicit attitude towards war: no war can achieve a single aim of the spiritual life. At the end of the paper, there are the examples of non-spiritual (and anti-spiritual) orthodox discourse which is obviously serving the national, political and other interests of this world.

ORTHODOXE GEISTIGKEIT UND KRIEG

Pavle Rak

Paris

In der orthodoxen Kirche besteht ein sehr starkes Streben, jeden theologischen Diskurs auf den geistlichen zurückzuführen, und es ist daher begründet, sich mit solch einem anspruchsvollen Thema über das Verhältnis zwischen der Orthodoxie und dem Krieg aus dem geistlichen Diskurs, der den Ausdruck der einmaligen persönlichen Erfahrung darstellt, auseinanderzusetzen. In der späteren Heiligenliteratur, die die Basis der orthodoxen Geistigkeit ist, gibt es kein Thema über den Krieg und die Gewalt, weil es der völlige Gegensatz dem geistlichen Weg ist. Schon am Beispiel von Origen und besonders von Laktancije kommt es doch zum Vorschein, wohin diese Kompromisse mit der politischen Macht führen. Der Autor führt einzeln die Gedanken des Zeitgenossen des Archimandriten Sofronije Saharov, der eine explizite Beziehung zum Krieg hatte, an: Kein Krieg kann eines der Ziele des geistlichen Lebens erreichen. Am Ende des Textes werden Beispiele des nicht geistlichen (und antigeistlichen) orthodoxen Diskurses, der offensichtlich im Dienste nationaler, politischer und anderer Interessen von dieser Welt ist, gegeben.